

Саша Д. СТАНОЈЕВИЋ*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет

НИКОЛА ПОПОВИЋ КАО УРЕДНИК ПРВОГ ЦРКВЕНОГ ЧАСОПИСА У СРБИЈИ („ПАСТИР“: ЛИСТ ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ ДУХОВНОГ САДРЖАЈА)**

Апстракт: У раду се разматра пионирски подухват Николе (Нестора) Поповића (1833–1884) као уредника првог црквеног периодичног гласила у Србији. Поповић је по повратку из Русије, где је био на школовању, ступио у ред значајних верских и културних радника у Србији. Предавао је као професор гимназије и Богословије у Београду, а једно време био је и вероучитељ малолетног Милана Обреновића, будућег српског краља. Постао је ректор Богословије и коначно епископ Нишки. Разумевајући све већу потребу за покретањем једног црквеног часописа, основао је публикацију *Пастир: лист за науку и књижевност духовног садржаја*, чији је уредник био током његовог постојања између 1868. и 1870. године. Лист је имао читаоце не само у ондашњој Кнежевини Србији, већ и међу заинтересованим свештенством и верницима у Османском царству (по Старој Србији) а посебно на простору Аустроугарске монархије (Карловачка митрополија). Без обзира на разумљиве недостатке карактеристичне за сваки почетак, значај часописа под Поповићевим уредништвом огледа се у томе што је успео да постави основе и утемељи пут даљем континуираном црквеном периодичком издаваштву у Србији.

Кључне речи: Никола (Нестор) Поповић, српска црква, часопис *Пастир*, 1868–1870.

УВОД

Никола (Нестор) Поповић, нишки епископ и уредник првог црквеног часописа у Србији, рођен је 17. фебруара 1833. године¹ у селу Шуме у крагујевачкој Лешници. Основну школу завршио је у селу Павловцу, два разреда гимназије у Крагујевцу, а богословију у Београду. По завршетку школовања најпре је 1849. године постављен за учитеља у павловачкој школи, коју је и сам раније похађао. Учитељски позив напустио је 1852. године, пошто је постављен за свештеника

* Ванредни професор, ORCID 0000-0003-1074-3548, sasa.stanojevic@pr.ac.rs

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184).

1 Датуми у тексту наведени су изворно, по старом календару.

у сепачкој парохији у истом округу. Након што је 1854. године остао удовац, и пошто му је убрзо преминуло и једино дете, запао је у велико очајање. После неког времена одлучио је да 1856. године оде у Русију на даље школовање,² у чему му је помогао ондашњи митрополит Петар. По повратку у Србију у јесен 1863. године постао је најпре писар београдске конзисторије. У наредним годинама је напредовао, тако да је 1864. године постао професор београдске полугимназије, 1865. професор велике гимназије, а 1868. године и професор Богословије у Београду. Исте године постао је и прота, с тим што је чин добио ради почести, без протопопства. У исто време постављен је за ректора Богословије. Неко време провео је и као вероучитељ малолетног Милана Обреновића, будућег српског краља. Закалуђерио се у манастиру Раковица 1873. године, када је добио име Нестор, а убрзо је од стране митрополита Михаила произведен за архимандрита. У годинама након стицања српске државне (1878) и црквене независности (1879),³ Поповић је 1883. године постављен за нишког епископа. Преминуо је већ наредне године, а сахрањен је у нишком саборном храму. Између осталог остао је упамћен као човек посвећен раду и као добар проповедник (Станојевић 1928: 491–492; Милићевић 1888: 417–418).

Поповић је по одласку за Русију био на школовању у Кијеву, што је за његов даљи стручни ангажман имало несумњиво велики значај. У овом граду је током наредних седам година завршио семинарију и Духовну академију. Ова установа била је иначе међу најзначајнијима у образовању тадашње српске богословске елите. Кроз последње три деценије XIX века академију је похађало преко седамдесет Срба, од којих су многи касније имали значајну улогу у српској цркви и држави (Пузовић 2012: 152, 155). Овде је будући уредник првог српског црквеног часописа одбранио докторску дисертацију на тему „О суштини и карактеру проповеди Апостолских“, након чега се вратио у Србију (Станојевић 1928: 492; Милићевић 1888: 417; Мидић 2019: 134).

Поповић је био врло активан човек (Слијепчевић 1991: 272). Своју релативно кратку дужност епископа, коју је обављао тек непуних годину дана, од 3. априла 1883. до 19. марта 1884. године (Мидић 2019: 133–135), вршио је у време када су односи између српске државе и цркве у значајној мери били нарушени. Будући да се оваква врста односа јавља као производ историјског развоја одређених друштвених заједница (Pržić 1933: 3), тако су и прилике у ондашњој Србији довеле до извесних промена у том смислу. Од првог српског закона о црквеним властима из 1836. године много се тога променило (Митровић 1909: 5–7). Деловање митрополита Михаила директно се одражавало и на свеукупни положај српске цркве пред световном влашћу, која је по стицању државне независности била решена да цркву стави под што јачу контролу (Новоковић 2013: 154). Процес секуларизације била је неминовна појава новог доба при чему су се створили услови који су довели до жестоке борбе између две стране.

2 Руске духовне академије биле су најважнији инострани центри образовања за српско свештенство током XVIII, XIX и почетком XX века (Пузовић 2019: 319).

3 О обнови српске црквене независности 1879. године, по коначном ослобођењу од Османског царства и обнове независне српске државе на Берлинском конгресу 1878. године, видети више код Војводића (2003: 87–98).

Ствари су дошле дотле да је митрополит Михаило био уклоњен са положаја. Надаље је био у емиграцији, највише у Русији,⁴ док су на његово место власти именовале новог митрополита Теодосија Мраовића (Рајић 2013: 781–783). Владика Нестор није дочекао расплет прилика и повратак Михаила на место митрополита (1889), будући да је умро релативно млад (1884) у својој 51 години живота.

РАЗВОЈНИ ПУТ И ЗНАЧАЈ ЧАСОПИСА

Одлучујући утицај на токове српске богословске мисли у ово време имао је руски духовно–просветни систем. Питомци руских духовних академија, међу којима је био и Поповић, на разне начине давали су доприноса развоју верских установа на бројним пољима, па тако и у српској богословској књижевности (Пузовић 2017: 7). Позитиван утицај даљег унапређења прилика у српској цркви са те стране очигледно је дошао до изражаја и у покретању њеног првог периодичног гласила. Поповић је важио за личност која се зналачки разумела у разна верска и црквена питања, а нарочито у Свето писмо старог и новог завета, што је при будућем уређивању часописа имало велики значај. Дуго очекивани црквени лист покренуо је у време док је предавао и био ректор на Богословији, пре него што се закалуђерио (Станојевић 1928: 303, 492; Милићевић 1888: 418).

Потреба за једним оваквим часописом на простору Кнежевине Србије иначе је расла у годинама пред појаву *Пасџира*. О томе се говорило међу свештеницима који су разумевали потенцијални значај присуства таквог листа. И поред неколико покушаја да се ова замисао реализује, у томе се успело тек Поповићевом заслугом почетком 1868. године. Издавање часописа и поред уредничког великог ентузијазма није текло без проблема, иако је већ при крају прве године лист имао и до 600 претплатника. Поједини бројеви су се због потражње понекад и доштампавали. Међутим, после треће године излажења, часопис је због нередовног плаћања од стране корисника и недовољне финансијске подршке у дотадашњем формату ипак био угашен. Поповић је као главни уредник даље издавање једног таквог листа препустио свом сараднику, свештенику и професору Богословије Никодиму Петровићу, који је гласилу променио име у *Православље* и издавао га наредне три године (1871–1873). После гашења и овог листа Поповић се још једном прихватио задатка уредништва. Часопис је поново преоменио назив и сада је излазио као лист *Сион* током наредне две године (1874–1875) (Џисарж 1986: 21–22).

Током свог присуства међу читалачком публиком *Пасџир* је публикован једном недељно, а касније три пута месечно. Први број био је објављен 7. јануара 1868, а последњи 24. децембра 1870. године. Током прве године (1868) из штампе је изашло 47 бројева, наредне (1869) 32 броја и у последњој (1870) 35 бројева,

4 Митрополит српски и београдски Михаило (у световном животу Милоје Јовановић, 1826–1898) још као двадесетогодишњак је отишао за Русију, где је у Кијеву такође завршио Духовну академију и одбранио дисертацију. По свом убеђењу био је дубоки и доживотни русофил, што је у доба српске спољнополитичке оријентације према Аустроугарској у годинама након Берлинског конгреса такође представљало сметњу. Политичке и културне везе са „једнокрвном и једноверном Русијом“ сматрао је неопходним условом за опстанак Србије (Шемјакин 2003: 219–221).

укупно 114. Часопис је штампан у штампарији Николе Стефановића у Београду, углавном на једном табаку (16 страна). Прегледом листа стиче се утисак о томе да га је Поповић уз велики лични труд и напоре дистрибуирао читаоцима на простору ондашње Србије, али и шире међу Србима у Аустроугарској монархији и Османском царству. У односу на редовну цену годишње претплате (60 гроша у Србији и Турској, односно 6 форинти у Аустроугарској) попуст упола цене давао је богословима, кадетима и гимназијалцима.

Пасџир у почетку није имао много оригиналних радова. Често су то били преводи, док се касније тај однос мењао у корист изворних чланака. О разним питањима се расправљало често на популаран начин, без већих научних претензија. Иако је још и раније претила опасност од престанка издажења услед финансијских потешкоћа, опстанак му је био неко време обезбеђен услед помоћи од стране митрополита Михаила. Лист је и поред свих проблема с којима се суочавао „дубоко заорао бразду“, како наводи Цисарж, будући да осим пар краћих случајева надаље више није било прекида у публикавању овакве врсте периодике у Србији (Цисарж 1986: 50–51). Прегледом чланака може се утврдити да је учешће у раду на часопису кроз објављивање текстова узело око четрдесетак аутора и преводиоца. Осим самог уредника, за *Пасџир* су најчешће писала црквена лица са простора ондашње Кнежевине Србије, као и поједини српски свештеници под надежношћу Карловачке митрополије у Аустроугарској.

Уредник часописа очигледно је настојао да прилозима различитог карактера заинтересује и привуче што већи број читалаца. Из тог разлога су се у њему нашле: догматичке и моралне поуке, пригодни преводи иностраних текстова (најчешће руских), прилози из историје хришћанске вере и цркве, писма од значаја,⁵ беседе истакнутијих црквених великодостојника (држане при већим празницима, јубилејима, опелима, освећењу храмова и другим значајнијим приликама),⁶ књижевне критике, биографије светитеља и других значајних личности из историје, описи манастира и цркава, прилози о другим религијама и верским обичајима код других народа, о односу религије и науке, о катихези и слично. Уз то су повремено штампане и молитве, песме, стихире.

У једнократним прилозима или у наставцима анализиране су теме из старог и новог завета, о значају очувања и поштовања правила вере, о верским празницима, значају поста, исповести, васпитања деце и омладине у складу са хришћанским начелима, подизању храмова, верској просвети, актуелном стању код српског свештенства и тако даље. Није изостало ни објављивање полемика заинтересованих учесника који су преко часописа јавно сучељавали мишљења према одређеној теми.

5 У броју 30 од 28. јула 1868. године, стр. 477-478, објављено је писмо истакнутог руског слависте Павла Ровинског под насловом „Писмо једног брата Руса послато г. Митрополиту Михаилу“. Ровински је у њему надахнуто писао о свом тадашњем боравку у Србији и позитивном односу српског народа у „братском одношају“ према њему лично, како је истакао. О путописним есејима П. Ровинског из боравка у Србији током 1868–1869. године детаљније видети код Хлебникове (2017: 471–480).

6 Међу првим објављеним беседама наша се она изговорена од стране митрополита Михаила на парастосу настрадалог кнеза Михаила Обреновића од 8. јуна 1868. године (*Пасџир*, 09.06.1868: 351-352).

На крају сваког броја временом су се усталиле кратке рубрике (*На знање, Гласник, Некролози, Коренционенција, Јавна благодарност, Чишаоцима Пасиџира, Да се разумемо, Новостии, Ојласи*) у којима су се читаоци могли информисати о разним питањима. У њима су давана обавештења о рукоположењу и постављању свештеника, манастирских игумана, огласи о публиковању књига, даривању цркве од стране верника, преминулим свештеницима и остале вести од значаја. Иако скромног садржаја, ове рубрике због детаљнијих података које садрже представљају користан историјски извор за црквене прилике с краја седме деценије XIX века.

Поповић је препуштао другима да суде о вредности и значају часописа. Критика је разумљиво било и долазиле су са разних страна, на шта је уредник редовно реаговао. Сводећи рад на листу крајем прве године публиковања, у своју одбрану морао је навести две ствари које се по њему нису могле игнорисати и које је често и надаље наглашавао: најпре, чињеницу да је *Пасиџир* био први периодични лист у српској духовној књижевности („а зна се да је сваки предмет овоземаљски у почетку своје несавршен“, како је Поповић образлагао постојеће мањкавости) и друго, да је *Пасиџир* редовно трпео оскудице у новцу, и то не због мало читалаца, већ због њиховог нередовног плаћања (*Пасиџир*, 10.12.1868: 751).

Било је још техничких проблема везаних за часопис, попут дистрибуције у околностима које онда нису биле нимало лаке. Лист је често слат преко границе у Аустроугарску, међу тамошње српске читаоце. Па ипак, проблема око његовог допремања било је и по самој Кнежевини Србији. Као својеврсна анегдота може послужити жалба једног читаоца (Поповић из разумљивих разлога није навео име и место) који каже: „Код нас капетан не пушта ни једне новине па ни „Пастира“ пре, док сам не прочита; а кад се он трефи у селима, ми чекамо по неколико дана листове!“ (*Пасиџир*, 30.01.1869: 3).

Поповић је својим укупним радом оставио трага као посвећени црквени, културни и издавачки делатник. У складу са својим заслугама постао је носиоц високих српских и руских одликовања: Таковског крста, Ордена Светог саве III реда и Ордена белог орла V реда (одликован од српског краља Милана) и Крста Свете Ане II реда (од руског цара Александра II) (Милићевић 1888: 418).

ИЗВОРИ

Пастир 1868–1870: *Пасиџир: лист за науку и књижевност духовној садржаја*. Ур. Никола Поповић. Београд: Штампарија Николе Стефановића.

ЛИТЕРАТУРА

- Војводић 2003: Михаило Војводић. „Како је српска црква добила независност 1879. године“. *Историјски часопис*, књ. I, 87–98.
- Мидић 2019: Далибор Мидић. *Историја Православне епархије нишке*. Ниш: Православна Епархија нишка.
- Милићевић 1888: Милан Ђ. Милићевић. *Поменик знаменијих људи у српској народа новијега доба*. Београд: Српска краљевска штампаарија.
- Митровић 1909: Чедомиљ Митровић. *Први српски закон о црквеним власитима (Начертаніе о духовној власити у Србији)*. Београд: Државна штампаарија Краљевине Србије.

- Новаковић 2013: Драган Новаковић. „Од Начертанија о духовним властима до Закона о црквама и верским заједницама – 170 година законодавства о православној цркви у Србији“. *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 14. Зборник радова. Прир. Богољуб Шијаковић. Београд: Православни богословски факултет, 148–165.
- Pržić 1933: Ilija A. Pržić. „Odnos crkve i države u slovenskim državama“. *Pravosude: časopis za sudsku praksu*, br. 17–18, 3–6.
- Пузовић 2012: Владислав Пузовић. „Завршни радови Срба на Кијевској духовној академији (1869–1899)“. *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 11. Зборник радова. Прир. Богољуб Шијаковић. Београд: Православни богословски факултет, 152–173.
- Пузовић 2017: Владислав Пузовић. *Руски њуџеви српској догословља: школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, ЈП Службени гласник.
- Пузовић 2019: Владислав Пузовић. „Образовање српског свештенства у Русији (XVIII – почетак XX века)“. *Црквене студије*, год. XVI, бр. 16/2, 319–342.
- Rajić 2013: Suzana Rajić. „Država i crkva u Kraljevini Srbiji za vreme poslednjeg Obrenovića“. *1700 godina Milanskog edikta. Zbornik radova*. Ured. Dragan Nikolić, Aleksandar Đorđević i Miljana Todorović. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, 781–797.
- Слијепчевић 1991: Ђоко Слијепчевић. *Историја српске православне цркве*, књ. 2: *Од почетка XIX века до краја Друге светске ратне*. Београд: БИГЗ.
- Станојевић 1928: *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. III: *Н–Р*. Ред. Станојевић. Загреб: Библиографски завод.
- Хлебникова 2017: Варвара Б. Хлебникова. „Путописне и новинарске белешке П. А. Ровинског о Србији“. *Есеј, есејисти и есејизација у српској књижевности – форме приповедања у српској књижевности*, књ. 2. Зборник радова. Уред. Бошко Сувајић и др. Београд: Међународни славистички центар, 471–480.
- Цисарж 1986: Бранко А. Цисарж. *Један век историјске шtamпе Српске православне цркве (Библиографски опис часописа и листова са приредом-садржајем свих радова објављених у њима од 1868–1970)*, књ. I: *А–М*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.
- Шемјакин 2003: Андрей А. Шемјакин. „Митрополит Михаило у емиграцији (Заједно са Николом Пашићем против Милана Обреновића)“. *Зборник Историјског музеја Србије*, бр. 31, 219–238.

Saša D. STANOJEVIĆ

NIKOLA POPOVIĆ AS THE EDITOR OF THE FIRST CHURCH MAGAZINE
IN SERBIA („PASTIR“: A MAGAZINE FOR SCIENCE AND LITERATURE
WITH RELIGIOUS CONTENT)

SUMMARY

The paper discusses the pioneering endeavor of Nikola (Nestor) Popović (1833–1884) as the editor of the first church magazine in Serbia. After returning from Russia, where he was studying, he made progress and became the important religious and cultural worker in Serbia. He taught as a professor at the Gymnasium and Theological College in Belgrade, and for a time he was the religious teacher of the minor Milan Obrenović, the future king of Serbia. He became the rector of the seminary and finally the bishop of Nish. Understanding the growing need to start a religious magazine, he found the publication *Pastir [Shepherd]: a magazine for science and literature with religious*

content, whose editor he was during its existence between 1868 and 1870. Magazine had readers not only in the then Principality of Serbia, but also among the interested clergy and believers in the Ottoman Empire (in Old Serbia) and especially in the area of the Austro-Hungarian Monarchy (the Metropolitanate of Karlovci). Regardless of the understandable lacks characteristic for every beginning, the importance of the magazine under Popović's editorship is reflected in the fact that he managed to lay the foundations and pave the way for further continuous church periodical publishing in Serbia.

Keywords: Nikola (Nestor) Popović, Serbian Church, Magazine *Pastir* [*Shepherd*], 1868–1870.